

DRAMA OP DALGROND aart heering

ECONOMISCHE PROBLEMATIEK VAN DE GRONINGER
VEENKOLONIËN IN DE 20^e EEUW.

inleiding.

Tussen Groningen en Nieuweschan's ligt een economisch achterlijk gebied, dat weet iedereen. Niet alleen voor agrarische gemeenten als Beerta, Bellingwolde en Midwolda geldt dit, maar ook voor het meer geïndustrialiseerde gebied der "oude veenkoloniën". Dit gebied, dat ongeveer gedekt wordt door de tegenwoordige gemeenten Hoogezand-Sappemeer, Muntendam, Veendam (& Wildervank), Oude Pekela en Nieuwe Pekela (1), heeft zowat alle aspecten van een "economisch onderontwikkelde regio" in zich, zoals daar zijn: 1) een hoger werkloosheidspercentage dan het landelijk gemiddelde, 2) grotere seizoenswerkloosheid, 3) lagere koopkrachtige vraag (dus lager gem. inkomen p.c.), 4) eenzijdige economische structuur, en 5) een negatief migratie-saldo.

Verder bestaan er in het gebied, dat een historische eenheid is, tegenwoordig geweldige verschillen tussen de diverse gemeenten, wat het bovenstaande betreft. Maar dat wisten we al. De hamvragen zijn nu natuurlijk: hoe komt dat?, en wat is er aan te doen? Wel, dit artikel is geschreven vanuit de pretentie dat een historisch onderzoekje klaarheid kan brengen in de onderhavige problematiek en dat van daaruit wegen aangegeven kunnen worden om tot een oplossing ervan te komen. Want dat, en niets anders, is toch zeker de enig acceptabele wijze om geschiedenis als wetenschap te bedrijven?!

Voorgeschiedenis.

Na de afgravingen in dit gebied (van ca. 1600 tot ca. 1850) nam op de dalgrond het boerenbedrijf een aanvang. Typische dalgrondgewassen: tarwe en aardappels.

De industrie in de veenkoloniën is ontstaan als logisch gevolg van voorafgaande ontwikkelingen. Ontginning en bebouwing lieten achter:

kanalen, turf, aardappels, tarwe en werkloze veenarbeiders. Alles met elkaar gunstige vestigingsfactoren voor de volgende industrieën: scheepsbouw (sedert ca. 1700), aardappelmeel (sinds 1840) en strokartonfabricage (sinds 1869) en wat minder belangrijke die inmiddels verdwenen zijn: jeneverstokerijen en steenbakkerijen. (2)

De situatie in de 20^e eeuw.

Om aan te geven hoe beroerd de economische situatie in de veenkoloniën was en is, heb je harde cijfers nodig, werkloosheidscijfers met name. Nou, die zijn er voor de vooroorlogse periode niet, maar geen nood, er is een andere belangrijke cijfermatige indicatie voorhanden: de migratiesaldi (import-export bevolking) van de verschillende gemeenten over de jaren 1920-1974. (3). Men migreert ten slotte niet voor niets, maar in het algemeen slechts wanneer een economische noodzaak daartoe aanwezig is. Het migratiesaldo is een indicatie voor de werkgelegenheidssituatie van de regio ten opzichte van de rest van het land. (4)

Migratie.

In de tabel staan de bevolkingstotalen en migratiesaldi der veenkoloniaal gemeenten in de jaren 1920-1974 weergegeven, in vijfjaarlijkse gemiddelden (migratiesaldo is het aantal vestigingen minus het aantal vertrekken). In de linkerkolommen het bevolkingstotaal, geïndiceerd op basis van 1920:100. In de rechterkolommen de migratiesaldi in promilles van de totale bevolking. Boven de kolommen de totale bevolking van rond 1850 en 1920. (zie tabel)

In de hele periode zijn Veendam en Wildervank in inwonertal absoluut achteruitgegaan, terwijl de "groei" van Muntendam en Oude Pekela ook geen naam mag hebben. De migratie-situatie in deze "slechte" gemeenten was zowel voor als na de oorlog slecht.

Tabel:bevolkingstotalen en migratiesaldi der veenkoloniale gemeenten 1920-74.

periode.	Hoogezand-Sappemeer.		Muntendam		Veendam		Wildervank		Oude Pekela		Nieuwe Pekela	
1920-24	100,9	-10,5	101,0	-10,0	100,7	-9,3	102,0	-5,7	101,6	-14,1	99,8	-14,1
25-29	101,1	-10,8	102,0	-23,1	101,4	-11,9	104,1	-13,3	103,8	-18,2	100,8	-18,2
30-34	103,4	-3,0	97,7	-17,0	103,5	-2,1	101,6	-9,6	102,2	-15,3	101,6	-15,3
35-39	106,5	-4,5	99,7	-10,6	105,4	-5,8	102,2	-14,2	102,7	-12,7	102,1	-12,7
40-44	111,5	-5,0	99,2	-11,5	107,0	-5,8	102,0	-10,9	103,0	-11,7	101,3	-8,6
45-49	117,4	-4,0	102,5	-7,7	110,4	-4,4	102,9	-6,8	102,1	-15,2	103,4	-9,0
50-54	124,2	-2,7	104,9	-12,3	115,0	-6,9	103,6	-14,3	104,2	-12,7	103,2	-20,1
55-59	130,6	4,5	99,6	-24,4	116,4	-2,3	100,4	-14,4	104,6	-11,8	100,5	-11,3
60-64	143,0	11,1	97,2	-9,5	127,6	14,4	99,4	-9,3	107,5	-2,7	99,5	-13,1
65-69	162,1	10,7	95,7	-4,6	—	—	—	—	110,0	-11,6	97,5	-11,8
70-74	182,0	6,9	104,2	11,0	—	—	—	—	—	—	93,6	-9,1
bev.tot.												
1850	9516		2086		7730		5840		4100		4260	
1920	17507		3760		13100		10013		7834		5450	
BRON:E.T.I.G.												

N.B. bevolking
Nederland:
1920:100
1974:190

Linkerkolom:index 1920=100

Rechterkolom:migratiesaldo in promilles

In Veendam daalde na de oorlog het vertrekoverschot,terwijl Hoogezand-Sappemeer zich ontwikkelde tot een zogeheten "sneltgroeiende dynamische gemeente,bruisend van levenskracht". Het hoge vestigingsoverschot in laatstgenoemde gemeente is voor de veenkoloniën een ongekend fenomeen. Uit dit en uit het volgende blijkt dat Hoogezand-Sappemeer en Veendam na de oorlog het gemeenschappelijk economisch-historisch patroon doorbraken.

Werkloosheid.

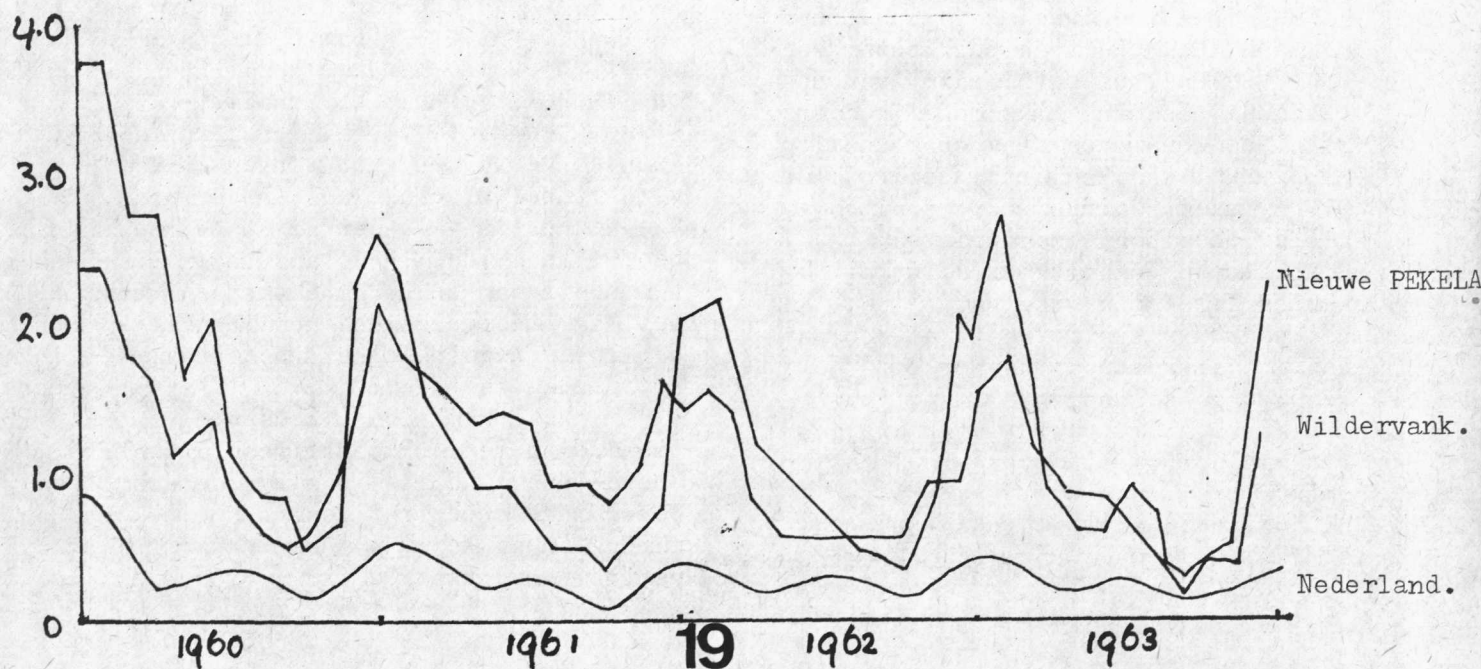
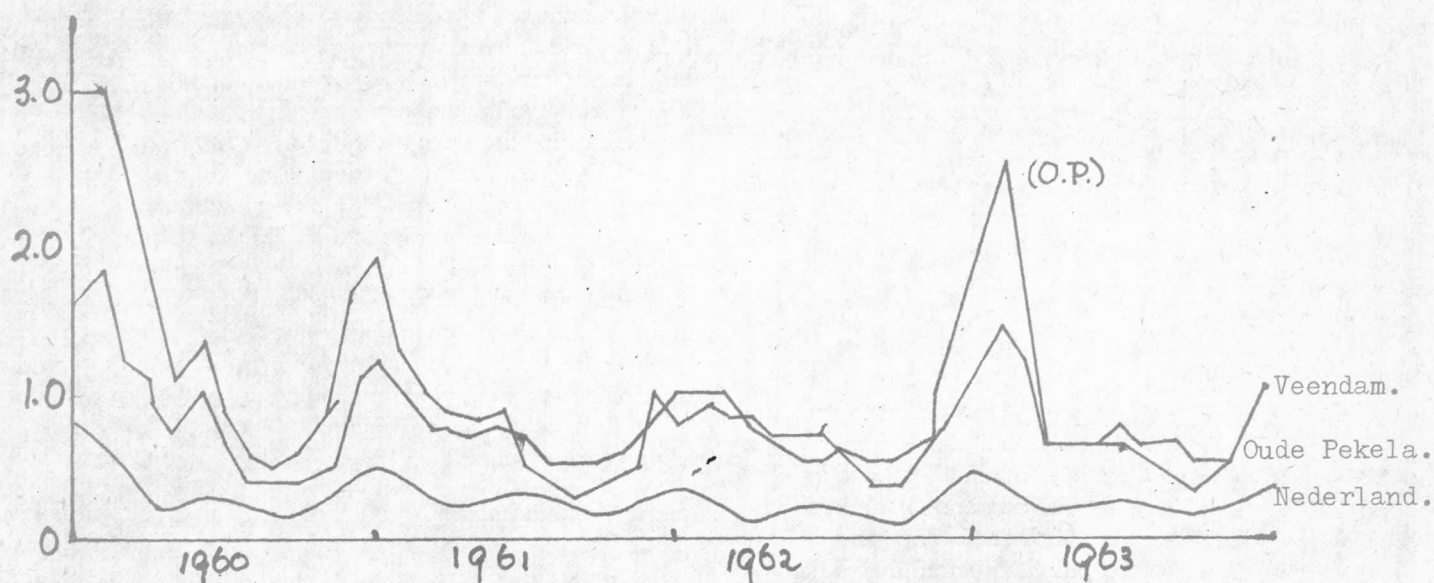
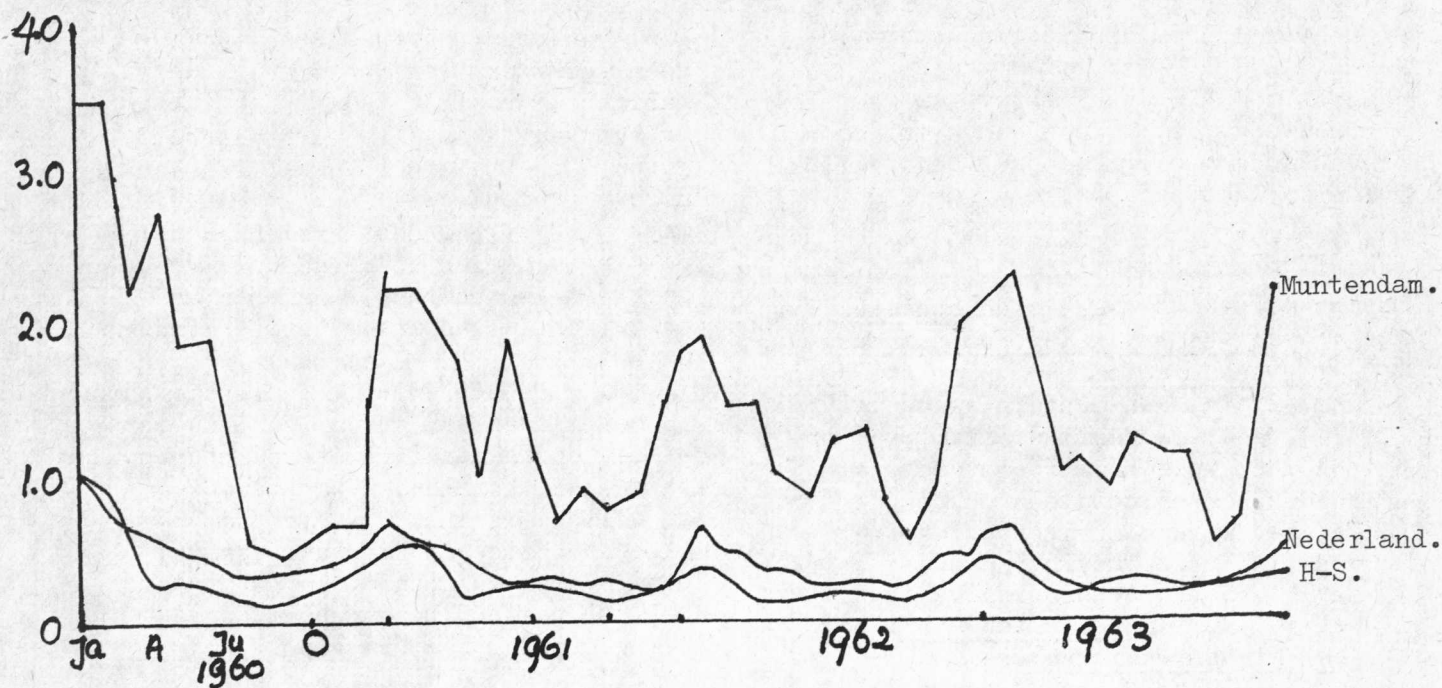
In de grafieken I,II,en III worden de reeds geconstateerde verschillen tussen de veenkoloniale gemeenten ook in de werkgelegenheidssituatie zelf bevestigd.(5) In 1960-1963 blijken arbeidsreserve en seizoenwerkloosheid voor Hoogezand-Sappemeer ongeveer gelijk aan die van Nederland,voor Veendam beide iets hoger en voor de andere veenkoloniën,

met name de meest agrarische,Muntendam en Nieuwe Pekela,is het huilen met de pet op.Duidelijk parallel met de migratiesaldi dus.

Inkomenssituatie.

De inkomens zijn gemiddeld lager dan in Nederland als geheel.De gemiddelde inkomens per belastingplichtige, uitgedrukt in percentuele afwijking van het landsgemiddelde (6),zijn voor resp.1958 en 1963:Muntendam,-25,-15; Nieuwe P.,-14,-10;Oude P.,-22,-17; Veendam,-2,-1;Wildervank,-10,-9; Hoog.-Sapp.,-5,-7 (provincie Groningen,-7,-6;Stad Gr.,0,- 0).Ook hier dus een duidelijk onderscheid tussen 'goede' en 'slechte'gemeenten; alleen is hier de gebruikelijke rangorde van Hoogezand-Sappemeer en Veendam omgekeerd:"Veendammers zijn rijker dan Hoogezandsters".Waarschijnlijk is dat omdat Veendam een plaats is met een goed vertegenwoordigde middenstand,terwijl Hoogezand-Sappe-

Grafieken I,II en III: Mannelijke arbeidsreserve in % van de totale bevolking van resp. Nederland en zes Veenkoloniale gemeenten: 1960 - 1963; maandelijks gemiddelden. Bron: CBS en ETIG.

meer meer een arbeidersagglomeratie is.

De inkomensachterstand is trouwens niet alleen een symptoom van ec.achterlijkheid, ook bevordert de lage koopkrachtige vraag deze.

Oorzaken der misère.

Een eerste oorzaak is de achteruitgang van de werkgelegenheid in de agrarische sector (van 1950 tot 1965 maar liefst een achteruitgang van 47%). Deze trendmatige daling kan opgehouden worden maar niet tegengehouden. Een structurele oplossing van het werkloosheidsprobleem zal dus niet gelegen zijn in deze sector.

Een tweede oorzaak ligt in het feit dat de dienstensector nog geen stuwend karakter heeft. (7)

De supra-locale handelsfunctie is gering, doordat deze al sinds mensenheugenis is geësurpeerd door de stad, en overheidsbedrijven van enige betekenis zijn er nog niet gevestigd, op het belastingkantoor in Veendam na. Verder kan de dienstensector slechts dan bestaan als er mensen en instellingen zijn om diensten aan te verlenen. En die zijn te vinden in de industrie.

De kern der problemen en van de oplossing ervan moet dus in de industriële sector worden gezocht! De klassieke industrieën zijn niet voldoende geëxpandeerd en de opvang door nieuwe bedrijven is niet adequaat geweest in de meeste gemeenten. De aardappelverwerkende industrie was enigszins regiogebonden door de hoge transportkosten van de grondstof. Uitbreiding van de produktie is nauwelijks mogelijk, daar het bebouwbaar areaal voor de oorlog al overvol was. Een uitzondering moet hier gemaakt worden voor de uitgebreide chemische industrie van Scholten te Foxhol. Voor de strokarton geldt ongeveer hetzelfde. Het aanbod van stro neemt af, doordat het areaal graan na de oorlog weinig is toegenomen, er meer graan met korte halmen wordt verbouwd, door het maaidorsen stro verloren gaat, en het verbruik van stro in de veehouderij toeneemt. De diepte-investeringen na 1960 hebben dan ook verho-

ging van de produktie-capaciteit, en geen verhoging van de werkgelegenheid gebracht. Een ander kruis is het wegvallen van de Engelse markt in de jaren 1935-65. Misschien dat het zgn. nieuwe procédé enig soelaas kan bieden, maar ja, de vraag naar kartonnen verpakkingsmiddelen is helaas niet onbeperkt en is onderhevig aan sterke concurrentie van andere verpakkingsmaterialen.

De scheepsbouw tenslotte had in het midden van de vorige eeuw een crisis doorgemaakt (grotere schepen, te ondiepe kanalen) en was vervolgens gerealloceerd in het westen van de gemeente Hoogezand, vanwaar een verbinding met voldoende diepgang naar Delfzijl bestond. Daarna bleef deze tak van industrie van groot belang voor Hoogezand-Sappemeer, ook in verband met de toeleveringsbedrijven (metaal-en constructie), maar het belang voor de andere veenkoloniën bleef nihil. Na de oorlog is de schaal van de Hoogezandster scheepsbouw vergroot. Men is overgegaan op sectiebouw en heeft het buitenlands afzetgebied vergroot. Maar de grote crisis in de scheepsbouw heeft ook zijn weerslag op de coasterbouw, hoewel in veel geringer mate dan op de tankerbouw, en uitbreiding van deze produktietak zit er voorlopig niet in.

Weinig hoop dus in landbouw, diensten en oude industrie: dan moet er nieuwe industrie komen. Voor de oorlog zijn er geen nieuwe bedrijven gekomen in de veenkoloniën. Na 1950 hebben zich in Hoogezand-Sappemeer 8 grote fabrieken gevestigd (o.m. board, glasvezel en overhemden), en heeft de chemische nijverheid bij Scholten-Foxhol een grote vlucht genomen. In Veendam vestigden zich 4 nieuwe bedrijven (meubelen, schakelkasten) en in Nieuwe Pekela valt een nieuw constructiebedrijf te melden. In de andere gemeenten niets van enige importantie. (verg. met migratiebeeld). Hoe komt het dat dit zo is gegaan? Welke zijn de verantwoordelijke factoren?

We komen dan op de volgende omstandigheden: 1) Excentrische ligging. Noord-Nederland ligt ver van de grote bevolkingsconcentraties van Noord-West Europa, en zo wordt aan een belangrijke vestigingsvoorwaarde niet voldaan, nl.

nabijheid van een groot vraaggebied. De regio Groningen is weinig geïndustrialiseerd, toeleveringsbedrijven liggen dus vaak te ver. Dit betekent trouwens ook dat industriële vestiging relatief weinig "toeleverende" werkgelegenheid schept in de regio. Goede verbindingen kunnen het afstands-nadeel opheffen. Maar de infrastructuur der veenkoloniën is al sinds ca. 1930 niet zo best. Na 1930 verwerden kanalen en wijken van verkeersslagaders tot obstakels. Sedert de oorlog lopen de beste auto-, spoor-, en waterverbindingen langs de noordzoom van de veenkoloniën, door de gemeente Hoogezand-Sappemeer, die dus ten opzichte van de andere veenkoloniën een infrastruktureel voordeel bezit. Dan nu, gegeven deze omstandigheden, is de beurt aan de historische actors. Als acteurs in het veenkoloniale drama treden op: de Groninger bevolking, de ondernemers en de overheid. Welke rol hebben zij gespeeld?, en welke spelen zij nog?

Van "de Groninger" wordt nogal eens beweerd dat hij dom, bot en/of lui zou zijn. Deze misvatting bleek zo sterk dat in 1958 een stel sociaal-psychologen van de RUG. een onderzoek naar de juistheid van dit stereotype meende te moeten instellen (8) (kosten: f 150.000,-). En jawel hoor, ze bleek niet juist. Waarmee wetenschappelijk aangetoond is dat Groningers niet dommer, botter, en/of luier zijn dan normale mensen. Gekonkludeerd kon worden: "Remmingen van het industrialisatieproces in Oost Groningen en Oost-Drenthe zouden wij juist niet in de aard van de arbeidskrachten, in de mentaliteit van de bevolking moeten zoeken". (9) Dat lijkt me duidelijk. Wie dat nog niet in de gaten heeft, zal het wel nooit in de gaten krijgen ook.

Waarom kwamen de nieuwe ondernemers dan niet in voldoende mate?

Waarom kwamen de nieuwe ondernemers niet in voldoende mate? Een onderzoek uit 1965 (10) geeft daarop de volgende antwoorden: factoren die de beslissing om te komen, begunstigen, waren vooral de aanwezigheid van fabrieksruimte, uitbreidingsmogelijkheid, de mentaliteit van de arbei-

dende bevolking en overheidssubsidies.

Negatief werkende factoren waren de excentrische ligging, de moeilijkheid van geografische decentralisatie van het bedrijf en het ontbreken van passende woonruimte voor het leidinggevende personeel. De eerste twee zijn wel rationeel-economisch verklaarbaar, het laatste is m.i. een kwalijke gril van het beter betaalde personeel waar de Groninger werklozen de dupe van zijn.

Overigens bleek uit dit onderzoek, dat de ondernemers, ook buitenlandse, vaak met meer vooroordelen dan voorkennis een vestigingsplaatskeuze maakten, en dat van "objectief rationeel handelen bij de keuze van vestigingsplaats, zoals de economische theorie veronderstelt, niet kan worden gesproken".

In dit verband kan erop gewezen worden, dat het doel van de ondernemer en van het gehele stelsel van vrije ondernemingswijze produktie het maximaliseren van winst dan wel rentabiliteit is, en niet het maximaliseren van werkgelegenheid. Men kan van de ondernemer niet verwachten dat hij, uit filantropische overwegingen de Groninger bevolking welgezind zijnde, wat reële, winstverlagende nadelen voor lief neemt en in Oude Pekela zijn tenten opslaat. Nu niet en nooit niet!

De rol van de overheid.

Als de vrije ondernemer dan niet in staat is de problemen van de regio op te lossen dan ligt hier een taak voor de overheid, zou je zeggen. Maar dat is zo eenvoudig niet, want de middelen die hiervoor ten dienste staan, zijn tot nu toe altijd beperkt geweest. De economische ideologie is tot op heden die der vrije ondernemingswijze productie. Voor de oorlog was er van enige bemoeienis van de overheid met het vrije spel der economische krachten nauwelijks sprake. En van actieve stimulering van achtergebleven regio's, anders dan door aanvullende werken voor werklozen (een niet structureel lapmiddel), in het geheel niet. Na de oorlog kreeg de regering aandacht voor achtergebleven gebieden, maar de steunmaatregelen die men kon verzinnen ontsproten alle in en werden zonder uitzondering gelicht uit het denkraam

van de vrije, ondernemingsgewijze productie. De steunmaatregelen droegen dan ook het karakter van activering en stimulering hiervan in de te steunen gebieden. Sedert 1959, toen de EEG in werking trad, werden voor de lid-staten andere maatregelen van regeringswege praktisch onmogelijk, daar de EEG een organisatie is die zich ten doel stelt de barrières voor vrije handel en vrije productie te laten verdwijnen. Calvocaressi: "the six set themselves to eliminate tariffs inter se..., to eliminate quota's, to ensure mobility of labour and capital, ... and to abolish subsidies which failed to conform with their general liberalizing policies". (11) Lees er de statuten van de EEG, maar op na. In dit kader moet men m.i. de regeringspolitiek inzake de achtergebleven regio's zien. Deze manifesteerde zich na 1952 voor de veenkoloniën in de volgende activiteiten:

- het (laten) schrijven van een berg onderzoeksrapporten en nota's over de moeilijke situatie van het noorden, dan wel van de regio Groningen, dan wel van Oost Groningen. In deze nota's worden aanbevelingen gedaan vooral ten aanzien van het hieronder te behandelen premiëring-beleid. Dit uiteraard weer binnen de hierboven vermelde marges. NETO-directeur Tiemstra in het voorwoord van het herstructureringsrapport (blz. 6): "Hoewel het voorts denkbaar is dat een deel van de Oost Groninger problematiek slechts d.m.v. (ingrijpende) maatschappelijke structuurwijzigingen tot een oplossing kan worden gebracht, zal deze materie in veel ruimer kader onder ogen moeten worden gezien dan in deze studie mogelijk was. ... Het rapport heeft zich gebaseerd op de huidige Nederlandse wetgeving en beleidsuitgangspunten". Oogkleppen voor en draven maar!
- Het (eveneens laten) schrijven van wervingsfolders vol fraaie, lonkende woodren voor industriële bedrijven.
- De vestiging van het reeds genoemde belastingkantoor in Veendam.
- Het stimuleren van ondernemersactiviteiten d.m.v. vestigingspremies. Vanaf 1952 kregen bedrijven, die zich

in de probleemgebieden in het noorden vestigden, subsidie op grondaankoop, vanaf 1967 ook op andere investeringen. Aanvankelijk golden deze voor een groot aantal kleine, weinig geïndustrialiseerde gemeenten in Oost-Groningen. Deze tactiek faalde: subsidies bleken niet op te kunnen tegen de negatieve vestigingsfactoren, in heel Oost-Groningen bleven grote industriële vestigingen, die veel werkgelegenheid verschaffen, uit. (enige uitzondering: Philips Stadskanaal) Sedert 1959 werden de stimuleringsactiviteiten gericht op een aantal kernen, die al vestigingsvoordelen bezaten ten opzichte van de rest van de regio. In de veenkoloniën waren dit Veendam en Hoogezand-Sappemeer. De resultaten zijn er naar: de gemeenten, wier werkgelegenheids- en migratiesituatie het slechtst was, en die dus dringend hulp behoeften, kregen ze niet, en de ongelijkheid tussen Hoogezand-Sappemeer en Veendam en de rest van de veenkoloniën werd vergroot.

-In 1969 is de Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij opgericht, een semi-overheidsbedrijf, dat tot doel heeft de noden van de noordnederlandse economie te lenigen. Tot dan toe was dat slechts gebeurt door het verlenen van subsidies.

Wat nu?

Een ding is duidelijk. Om de werkgelegenheidssituatie in de Pekela's, Muntendam en Wildervank te verbeteren is veel geld nodig. Dat moet er dus komen. Maar het botweg eisen van meer geld "voor werk en werkgelegenheid" en tegen "achterstelling van het noorden" heeft geen enkele zin zolang dit niet politiek-inhoudelijk ingevuld wordt. Met de eisen zal iedereen het hier wel eens zijn, zelfs de VVD, maar ieder zal er een andere uitleg aan geven.

Hiervóór is beschreven, hoe het particulier initiatief sedert de oorlog de industrieel minder bedeelde gemeenten weinig goeds heeft gebracht. Het ziet er naar uit dat dit niet in de nabije toekomst zal veranderen.

De rijkssteunregelingen in

hun huidige vormen ademen een sfeer van defaitisme ten aanzien van de werkelijke probleemgebieden, die buiten de "groeikernen" gelegen zijn. Ze hebben Hoogezand-Sappemeer en Veendam na 1959 nog een extra voordeel opgebracht ten opzichte van de andere gemeenten.

Een andere instelling van de overheid jegens de probleemgebieden is noodzakelijk. Zij moet aktieve hulp bieden en wel door het opzetten van staatsbedrijven, die immers niet met een rendabel behoeven te zijn, maar wel een hoge sociale winst opleveren. Hierin ligt m.i. de enige mogelijkheid om voor Oost-Groningen een enigszins gedifferentieerde en verweven economie te scheppen.

De N.O.M. heeft statutair het recht om zelf bedrijven op te richten, maar wil dit inderdaad gebeuren, dan is een grondige reorganisatie van deze N.V. nodig. De NOM-leiding bestaat namelijk voor het overgrote deel uit koene voorvechters van het vrije ondernemersschap, en wil de NOM echt staatsbedrijven helpen opzetten, dan moet dit drastisch veranderen.

Verder kan een meer uitgebreide spreiding van rijksdiensten nog wat hulp bieden.

Funeste gevolgen kan het dumpen van atoomafval, aan deze of gene kant van de grens hebben. Atoomafval is een van de weinige zaken die zowel voor het milieu als voor de werkgelegenheid schadelijk zijn. De rotzooi wordt om veiligheidsoverwegingen in dun bevolkte gebieden gestort. De halfwaardetijd van plutonium-235 bedraagt ongeveer 40.000 jaar. Over een miljoen jaar is de stof pas ongevaarlijk. Zolang moet het gebied dus dunbevolkt blijven. Dus, als Groningens lijdensbeker opnieuw met gif gevuld wordt, hoeven we de eerste miljoen jaren niet op extra industrie en werkgelegenheid te rekenen! Om vergelijkbare redenen mag ook nooit toegestaan worden dat van een deel van Oost-Groningen een militair pretpark wordt gemaakt!

Aardappelmeelfabriek
'Tonden' te Foxhol, ca. 1913.

Noten.

- 1) In 1948 werden de gemeenten Hoogezand en Sappemeer samengevoegd. In 1969 werd Wildervank verdeeld tussen Veendam en Stadskanaal, waarbij de oude kern aan Veendam kwam.
- 2) Over dit alles zeer uitvoerig: H.J. Keuning, "De Groninger Veenkoloniën", Amsterdam, 1933, en: Geert Minderhout, "Ontwikkeling en betekenis der landbouwindustrie in Groningen"; Groningen, 1925. Verder: "De Groninger scheepsbouw", uitgave van de scheepsbouwvereniging Hoogezand, Hoogezand, 1937.
- 3) Cijfers van het Economisch Technologisch Instituut Groningen (ETIG) aan de Turfsingel.
- 4) Zie hiervoor: C. Woldringh en J.M. van Westerlaak: "Migratie tussen west en noord Nederland". Nijmegen, 1974.
- 5) Ook deze cijfers komen van het ETIG. Voor de periode van voor 1960 bleken helaas geen maandgemiddelden beschikbaar.
- 6) Vermeld in het rapport "Herstructurering van Oostelijk Groningen" van de Noordelijk Economisch-Technologische Organisatie (NETO), Groningen, 1970.
- 7) als 6.
- 8) "Enkele sociaal-psychologische problemen bij de industrialisatie v van Oost-Groningen en Oost-Drenthe" rapport van research-project nr. 5 van het Groninger Instituut voor Toegepaste psychologie. Gron., 1958.
- 9) bovenstaand rapport, blz. 38.
- 10) "Een onderzoek naar de vestigingsplaatsoverwegingen van ondernemers in de gebieden Oost Groningen en Oost Drenthe" rapport uitgebracht door het instituut voor economisch onderzoek van de R.U.G., Groningen, 1966.
- 11) Peter Calvocaressi - "World politics since 1945", blz. 130-131.

* * *

